

До спеціалізованої вченої ради Д 20.149.01
в Університеті Короля Данила
за адресою: 76018, м. Івано-Франківськ,
вул. Є. Коновальця, 35

ВІДГУК

**офіційного опонента Кельмана Михайла Степановича
на дисертацію Полатайко І.В.**

**«Втілення правової ідеології у правових системах сучасності:
теоретико-правова характеристика» подану на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень.**

Актуальність теми дослідження. Дослідження проблеми правової ідеології та особливостей її відображення у правових системах сучасності є новим для вітчизняної теоретико-правової науки. Однозначно, що і правова ідеологія і правові системи тривалий час є об'єктом посиленої уваги науковців, але визначення їх взаємовпливу є однозначно новаторством. Слід зауважити, окремої уваги заслуговує саме теоретико-правовий підхід до даної проблеми, яка завжди розглядалася з філософсько-правової точки зору.

Дослідження правової ідеології має важливу суспільну актуальність. Ми і по сьогодні можемо спостерігати ідеологічні рудименти радянської епохи, які впливають на процес державотворення, законотворення і на суспільну свідомість. Саме тому, слід віддати належне Полатайко І.В. за сміливість у виборі теми і зверненні до дослідження проблеми втілення правової ідеології в правовій системі. Без сумніву обрана для дослідження проблема є актуальною, і в повній мірі продовжить усталену в українській правничій науці школу дослідження правової ідеології.

Актуальність підтверджує і те, що одним із завдань, які поставила перед собою дослідниця, є обґрунтування на засадах правової ідеології шляхів «удосконалення правової системи України та її зближення з провідними правовими системами сучасності, а також визначити можливі ризики її розходження з іншими правовими системами» (С. 17).

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, їх достовірність і новизна. Оцінюючи найважливіші здобутки

дисертаційного дослідження, варто вказати на наступні результати, що мають вагому наукову новизну.

По-перше, заслуговує наукової уваги аргументування явищ конвергенції (зближення) ідейно-правових засад різних правових систем та правових сімей та дивергенції (розпаду на підставі ідеологічних та інших розбіжностей) вже існуючих взаємозв'язків між правовими системами та правовими сім'ями, що має місце саме у XXI ст.

По-друге, цінним і новаторським є авторське визначення та характеристика чотирьох основних етапів становлення правової ідеології України: а) переддержавний етап, який охоплював період з 16 липня 1990 р. до 24 серпня 1991 р. (від прийняття Декларації про державний суверенітет і до Акту проголошення незалежності України); б) другий (доконституційний) етап утвердження ідеологічних засад, що тривав з моменту проголошення незалежності України і до прийняття Конституції України (24.08.1991–28.06.1996 рр.); в) третій (конституційний) етап становлення та розвитку правової ідеології України ознаменувався прийняттям Конституції України від 28.06.1996 р. і тривав до «Революції Гідності» 2013–2014 рр.; г) четвертий (сучасний) етап формування та розвитку правової ідеології розпочався з Революції Гідності 2013–2014 рр. та триває по даний час (С. 18-19).

По-третє, на основі ґрунтовного аналізу теоретичної бази та емпіричного матеріалу, сформовано авторське бачення понять «правова ідеологія» та «правова система».

Вважаємо, що елементи наукової новизни сформульовані коректно, їх кількість та кваліфікаційні ознаки відповідають нормативним вимогам.

Детальне ознайомлення з текстом дисертації Полатайко І.В. дає підстави стверджувати, що підхід здобувача до розкриття теоретико-правових засад правової ідеології та правових систем сучасності відзначається фундаментальністю, ґрунтовністю дослідження. Варто відзначити добру структурованість роботи, логічність викладу, якісне оформлення наукового апарату роботи.

Слід відзначити обґрунтованість наведених дисертанткою висновків, які

базуються на грамотному використанні методів наукового пізнання: історико-генетичного, історико-правового, системно-структурного, системно-функціонального, аксіологічного, порівняльно-правового, формально-юридичного, нормативно-догматичного, методу узагальнення та діалектики.

Справляє позитивне враження джерельна база роботи. Особливої похвали заслуговує використання значної кількості досліджень зарубіжних науковців. Видання, включені до списку використаної літератури, насамперед зарубіжні, свідчать про ґрунтовне опрацювання проблем, і високий рівень наукової підготовки автора, її наукову зрілість.

Основні наукові положення, що характеризують новизну роботи, якість змісту та завершеності роботи полягають у наступному.

У вступі чітко обґрунтовано актуальність проблеми, науково коректно сформульовано мету, яка корелює з темою, та конкретизується у завданнях, чітко окреслено об'єкт та предмет роботи. Логічно окреслено систему дослідницьких методів.

У першому розділі дисертаційної роботи **«Джерельна база та бібліографічний огляд проблеми правової ідеології»** автором виокремлюється філософсько-світоглядний, загально-правовий та спеціально-юридичний рівні дослідження проблеми взаємодії правової ідеології та правової системи (С. 24). Такий поділ, на нашу думку, є об'єктивним і дозволяє коректно і повно розкрити досліджувану проблему. Позитивно, що здобувачка розрізняє основні філософсько-правові підходи до розуміння змісту права і відповідно правових систем. Полатайко І.В. в повній мірі вдалося систематизувати українські та іноземні дослідження відповідно до даних рівнів, виокремивши чітко лібералістичний, консервативістський, соціалістичний (утопічний, революційний), позитивістський (класичний, неопозитивізм, постпозитивізм), природно-правовий, екзистенціальний, феноменологічний напрями в межах філософсько-світоглядного і загально-правового рівнів.

На спеціально-юридичному рівні, авторка звертає увагу на наукові дослідження, спрямовані на вивчення правових систем сучасності; дослідження, пов'язані з цінностями та принципами правової ідеології та

правової системи; комплексні наукові дослідження, безпосередньо спрямовані на вивчення феномену правової ідеології, де однією з багатьох досліджуваних проблем є проблема втілення правової ідеології у правову систему.

Надзвичайно позитивним є спроба, на підставі глибокого аналізу теоретичної бази, сформулювати власний підхід до визначення змісту, джерел правової ідеології, під якою дослідниця розуміє «форму суспільної ідеології, яка формується під впливом правової і соціальної (економічної, політичної, релігійної та іншої) дійсності та практичної діяльності людей, включає в себе інтелектуальні та емоційні елементи (правові ідеї, теорії, переконання, правові поняття, правові категорії, правові принципи, правові уявлення), які синтезують у собі ставлення суб'єктів до бажаного та дійсного права, а також виникають, розвиваються та змінюються з розвитком правової системи» (С. 46).

Правову систему дослідниця детермінує, як обумовлену суспільними відносинами та соціальною системою сукупність усіх правових інституцій, притаманних певній державі чи групі держав, які носять статичний або динамічний характер, впливають на зміст права та визначають напрями правового регулювання (С. 58).

Вдалим є порівняння правової ідеології та правової системи на підставі виокремлення у них генетичних, статичних та регулярно-динамічних ознак.

Чітко визначивши джерела формування правової ідеології (правова, соціальна, економічна, політична дійсність, практична діяльність людей), виокремлено її складові елементи – правові ідеї, теорії, поняття, норми, погляди. Автор слушно зауважує, що ці елементи є динамічними, тобто народжуються, збагачуються, змінюються, обумовлюючи динамічність і самої правової ідеології. В кінцевому випадку правова ідеологія концентрує в собі як результати наукового узагальнення правового розвитку суспільства (теоретичні знання), так і результати юридичної практики (практичні знання).

Недоліком розуміння правової ідеології Полатайко І.В., визначає зведення її до чотирьох основних ідей – невід'ємних прав і свобод людини, закону як акту вищої юридичної сили, законності, охорони права державою і зв'язаність самої держави правом.

У другому розділі роботи «Втілення правової ідеології у правових системах та правових сім'ях сучасності», який складається з п'яти підрозділів, які розкривають характерні засади закріплення правової ідеології у сучасних правових системах та правових сім'ях та основні засади трансформації правових систем на підставі правової ідеології на сучасному етапі.

Заслугою здобувачки є те, що процес формування кожної з правових сімей – романо-германської, англо-саксонської, традиційного та релігійного типів права, а також соціалістичного, розглядається з дотриманням принципу історизму, що дозволило, на наш погляд, об'єктивно розкрити процес закріплення правової ідеології. Також дослідниця здійснила ґрунтовний аналіз теоретико-правових досліджень питань генези правових систем. Порівняла погляди українських та іноземних науковців.

Розкриваючи процес проникнення правової ідеології в романо-германську правову сім'ю, дисертантка слушно зазначає, що загальноєвропейським центром романо-германської правової сім'ї є континентальна Європа, але за останні століття спостерігається активне поширення цієї правової сім'ї за межі континентальної Європи (С. 62). Поширення правової ідеології в даному типі права, на думку Полатайко І.В. мало три основні шляхи формування, поширення та утвердження: 1) *генетичний шлях* (формування первинних основних засад вказаної правової сім'ї та її правової ідеології та подальший їх розвиток у межах європейських країн континентальної Європи); 2) *добровільний шлях* (добровільна рецепція основних постулатів та засад правової ідеології романо-германської правової «сім'ї в азійських державах); 3) *примусовий (насильницький) шлях* (пов'язаний з експансією держав континентальної Європи) (С. 63). Ми погоджуємося з даним формулюванням.

Відрадно також і те, що здобувачка вдало розкрила різницю понять «романо-германська правова сім'я», «сім'я континентального права» та «сім'я цивільного права». Свій вибір на користь поняття «романо-германська правова сім'я» дослідниця пояснює тим, що «витоками (цієї сім'ї) стали основні постулати та ідеологія давньоримського права та права германських народів»

(С. 64).

Вартим уваги є також наукові аргументи стосовно того, що у деяких регіонах світу романо-германське право тісно взаємодіє з системою англо-американського права. Завдяки цьому там також виникають змішані правові системи – своєрідні гібриди романо-германського й англо-американського права. З ідеологічної точки зору, дана правова сім'я в своїй основі має поєднання засад природного та позитивного права, відповідно ліберальної та позитивістської ідеологій, передбачає поділ права за структурою і органічно передбачає можливість конвергенції з іншими правовими сім'ями сучасності (С. 78).

У другому підрозділі Розділу II, дослідниця на підставі аналізу теоретичної бази обґрунтовує застосування терміну англосаксонська правова сім'я, вказуючи, що у правничій літературі використовують також поняття «англо-американська правова сім'я», «сім'я прецедентного права», «сім'я загального права» (С. 78).

Проникнення правової ідеології в даний тип права, Полатайко І.В. здійснює на підставі аналізу ряду нормативно-правових актів: «Біль про права», «Габеас корпус акт», Вестмінстерський статут в Британії та ряду інших, які й заклали особливості прецедентного права. Специфічними рисами правової ідеології англо-американської правової сім'ї, здобувачка вважає: принцип пріоритетності (верховенства) права, підтвердженого життям в цілому та юридичною практикою зокрема; пріоритет процедурно-процесуальних норм над матеріальними; динамічність правовідносин та підпорядкованість норм, які вироблялися повсякденною практикою, самим правовідносинам; домінування республіканських ідеологічних принципів, широке гарантування правового статусу особи, ідея поваги до незалежності та суверенітету інших держав тощо (С. 94-95).

Характеризуючи відображення правової ідеології в соціалістичному типі права, здобувачка вказує на заідеологізованість правової системи; ідеологічний і правовий формалізм; утвердження у свідомості населення всеосяжної, домінуючої ролі держави у порівнянні з особою та по відношенню до права;

заперечення принципів плюралізму та пропагування керівної і спрямовуючої ролі (монополізму) однієї правлячої партії; регулювання суспільних відносин не законами, а підзаконними актами та інструкціями.

Аргументовано тезу про те, що соціалістичне право формуючи власну ідеологію, набуло цілий ряд антиправових та антисоціальних ідеологічних особливостей

Надзвичайно цікавим з наукової та суспільної точки зору є підрозділи 2.4. і 2.5., які розкривають зміст правової ідеології релігійного та традиційного типу права. Дані правові сім'ї, зважаючи на географічну віддаленість, не викликають особливого інтересу серед українських вчених. Тому, опонована робота, закриває, так би мовити, певну наукову прогалину. На думку Полатайко І.В. можна виокремити п'ять спільних рис, що властиві правовій ідеології релігійної правової сім'ї, а саме: 1) утвердження ідеї органічного взаємозв'язку права з релігією (провідна роль належить релігії, а похідна – праву); 2) пропагування та подальше юридичне закріплення теологічної теорії походження права та держави; 3) підтримання та утвердження ідеї про дію права не за територіальним принципом, а за колом осіб, які сповідують відповідну релігію, котра це право детермінує; 4) ідея обумовленості соціальної цінності права не його корисністю для людей та суспільства, а божественним походженням; 5) ідея нерівності (диференційованості) правового становища особи залежно від її соціального, релігійного чи іншого статусу (Автореф., С. 9).

Характерними рисами правової ідеології традиційного типу права, здобувачка визначає поєднання звичаїв та філософсько-світоглядної складової, а також активний процес рецепції норм романо-германського і англо-саксонського типів права.

Третій розділ **«Основні напрями удосконалення правових систем сучасності на підґрунті правової ідеології»** містить авторське трактування сучасних тенденцій розвитку правової ідеології та правових систем, процесу їх взаємодії та суперечливих тенденцій, що мають місце в процесі глобалізації. Здобував здійснює вдалу спробу визначити основні етапи становлення сучасної правової ідеології України, її зв'язку з практикою правового регулювання.

Цікавою є думка автора, стосовно впровадження в правову практику поняття конвергенція та дивергенція, які запозичуються з природничих наук, і означають відповідно – зближення та розходження. При цьому, науково обґрунтовано процес конвергенції (зближення) правових систем сучасності і запропоновано авторську оцінку трьох основних етапів.

Дослідниця робить слушний висновок, що сучасна правова ідеологія на міжнародному та європейському рівнях регулювання суспільних відносин відзначається суперечливими тенденціями, оскільки, з одного боку, спостерігаємо конвергенцію ідейно-правових засад різних правових систем та правових сімей, а з іншого розпаду на підставі ідеологічних та інших розбіжностей вже існуючих взаємозв'язків між правовими системами та правовими сім'ями (С. 159).

Новацією здобувачки є і те, що вперше в українській правничій науці запропоновано чотири основних етапи становлення та розвитку правової ідеології України:

1) переддержавний етап, який охоплював період з 16 липня 1990 р. до 24 серпня 1991 р. (від прийняття Декларації про державний суверенітет і до Акту проголошення незалежності України);

2) доконституційний етап утвердження ідеологічних засад, що тривав з моменту проголошення незалежності України і до прийняття Конституції України (24.08.1991–28.06.1996 рр.);

3) конституційний етап становлення та розвитку правової ідеології України ознаменувався прийняттям Конституції України від 28.06.1996 р. і тривав до «Революції Гідності» 2013–2014 рр.;

4) сучасний етап формування та розвитку правової ідеології розпочався з Революції Гідності 2013–2014 рр. та триває по даний час (С. 159-165).

Загалом, детальний огляд основних положень дисертації свідчить про здатність Полатайко І.В. проводити дослідження загальних проблем теорії та історії держави та права на високому теоретичному рівні, вмінні формулювати та аргументувати нові теоретичні положення та висновки.

Наукові висновки та положення, висунуті та сформульовані автором,

визначаються новизною як у визначенні наукових проблем, так і в шляхах їх вирішення.

Автор успішно впоралася зі своїм вельми складним завданням. Дисертація являє собою серйозну наукову роботу, містить нові висновки, які розвивають та збагачують юридичну науку.

Дискусійні положення дисертаційної роботи.

Визнаючи затребуваність та інноваційний характер дослідження, водночас зазначимо, що окремі положення є дискусійними за характером або ж потребують додаткового обґрунтування, а саме:

1. На нашу думку, слід було більш ґрунтовно визначити суспільну актуальність досліджуваної проблеми (консолідація нації, пошуку спільного для всіх громадян України принципу життєдіяльності). Якщо наукова актуальність розуміється, як закономірність з огляду на відсутність подібного роду досліджень, то суспільна актуальність не конкретизована.

2. На схвалення заслуговує теоретико-методологічний інструментарій даного дисертаційного дослідження. Однак йому бракує таких спеціальних методів та підходів, які дозволили б більш ґрунтовно дослідити зазначену проблему. Зовсім не згадується конкретно-пошуковий, соціологічний метод, аксіологічний підхід для виявлення ціннісних аспектів юридичного процесу, догматичний, статистичний для встановлення юридичних принципів, понять, розроблених чи вживаних вченими, прогностичний підхід теж не став прикметною рисою даного дослідження. Метод аналізу документів міг би бути теж зазначеним, оскільки у тексті дисертації він активно використовується в процесі вивчення багатьох напрацювань науковців. Крім того, дисертант оминув такий використаний ним метод, як описово-оповідальний, хоча в юридичній, як і в будь-якій іншій біографістиці без нього обійтися неможливо.

3. У підрозділі 2.4. характеризує особливості правової ідеології в релігійному типі права, здобувачка, з поміж мусульманського, іудейського та індуського права виділяє і християнське, але не робить жодної його характеристики. В роботі також не обґрунтовано, що основним критерієм типологізації правових систем на правові сім'ї має виступати ідеологічний

чинник – панівна правова свідомість та правова культура суспільства.

4. Сучасна українська наука багато уваги приділяє взаємозв'язку права, духовності та моральності. Цим питанням присвячував увагу і І.М.Луцький. Тому цікава думка здобувачки стосовно взаємозв'язку і взаємовпливу духовності на право, оскільки у підрозділі 2.4. характеризує релігійний тип права, вона справедливо вказує на особливу ідеологічну складову, і основний акцент робить не на право і закон, а власне на духовне.

5. У підрозділі 2.3., який присвячений розкриттю правової ідеології соціалістичного типу права, дослідниця наводить досить об'ємні цитати, приміром с. 105. Думаю, варто було здійснити їх описовий аналіз і дати авторське бачення. Хоча цитати оформлені правильно, взяті в лапки та містять посилання на оригінальні джерела.

6. У роботі, на наш погляд, варто було б приділити увагу працям українських вчених (маю на увазі: В. Липинський, С. Томашевський, С. Дністрянський, О. Бочковський, С. Рудницький, Д. Донцов та ін.)

Висновок щодо відповідності вимогам ВАК України.


Представлена до захисту дисертаційна робота Полатайко Ірини Володимирівни на тему: «Втілення правової ідеології у правових системах сучасності: теоретико-правова характеристика» виконана самостійно, є структурно завершеною цілісною працею. Робота містить нові наукові результати, які в сукупності вирішують наукове завдання комплексного дослідження теоретичних та практичних основ взаємодії правової ідеології та правових систем. Зміст автореферату ідентичний змісту дисертаційної роботи та повною мірою відображає її ключові положення. Основні наукові результати повністю висвітлені автором у наукових фахових виданнях.

Дисертацію та автореферат оформлено відповідно до встановлених МОН вимог.

В цілому дисертація відповідає вимогам Порядку присвоєння наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, а саме дисертантка – Полатайко Ірина Володимирівна, за результатами публічного захисту, заслуговує на присвоєння їй наукового

ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – «Теорія та історія держави і права, історія політичних і правових вчень».

Доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри теорії та філософії права
Національного університету «Львівська політехніка» М.С.Кельман



Підпис засвідчую:
Вчений секретар
Національного університету
«Львівська політехніка»



Р.Б. Брилинський